

Т. В. Мелкумова

ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ОРФОЕПІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Мелкумова Т. В. Формування фонетико-орфоепічної компетенції студентів при вивченні української мови як іноземної.

У статті розглядаються особливості формування орфоепічних умінь і навичок студентів при вивченні української мови як іноземної. Запропоновані вправи спрямовані на вироблення в іноземних студентів правильної літературної вимови різнорівневих мовних одиниць.

Ключові слова: звуки, орфоепічні вміння та навички, вимова, звукосполучення.

Мелкумова Т. В. Формирование фонетико-орфоэпической компетенции студентов при изучении украинского языка как иностранного.

В статье рассматриваются особенности формирования орфоэпических умений и навыков студентов при изучении украинского языка как иностранного. Предлагаемые упражнения направлены на выработку у иностранных студентов правильного литературного произношения разноуровневых языковых единиц.

Ключевые слова: звуки, орфоэпические умения и навыки, произношение, звукосочетания.

Melkumova T. V. Formation students' orthoepic skills and abilities in study of Ukrainian language as foreign language.

The article discusses the features of formation orthoepic skills and abilities of foreign students in the preparatory department, who study Ukrainian language as foreign language. Suggested exercises develop international students' proper literary pronunciation of linguistic units on different levels.

Key words: sound, orthoepic skills and abilities, pronunciation, sound combinations.

Фонетико-орфоепічною компетенцією є система фонетичних знань, умінь і навичок. Фонетичні знання вміщують лінгвістичні поняття з фонетики української мови, вивчення основних фонетичних одиниць, звукових явищ різного рівня – від звука до речення. Слуховимовні навички забезпечують фонемно-правильну вимову звуків у потоці мовлення та розуміння всіх звуків під час аудіювання. Акцентно-інтонаційні навички – це правильне наголошування слів і словоформ, коректне інтонаційно-ритмічне оформлення мовлення [1, с. 7–8]. Процес формування фонетико-орфоепічної компетенції як системи передбачає не тільки засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками, а й спроможність студентів мобілізувати й реалізувати означені компоненти на практиці.

Мовленнєвий розвиток іноземних студентів і його вдосконалення слід розглядати як відображення зростання навичок комунікації – мовленнєвої взаємодії. Будь-які відмінності у слововживанні, вимові й написанні, порушення граматичного ладу мови ускладнюють спілкування між людьми, відвертають увагу реципієнтів від змісту висловленого й зосереджують її на помилках. І навпаки – правильне літературне усне мовлення та грамотне письмо сприяють кращому сприйманню, засвоєнню змісту висловленого, швидкому взаєморозумінню. Культура усного й писемного мовлення, добре знання і чуття мови – найнадійніша рекомендація для кожної людини в її суспільному житті та робочій діяльності.

Проблема виховання культури усного мовлення не є новою. Основоположними для формування орфоепічних умінь у іноземних студентів були дослідження вітчизняних і зарубіжних учених-фонетистів Л. Булаховського, М. Жовтобрюха, В. Перебийніс, Н. Тоцької, П. Вовк, Р. Аванесова й ін. Біля витоків навчання української мови як іноземної стояли А. Медушевський, Т. Макарова, Л. Паламар, Н. Присяжнюк. Питання мовленнєвої культури досліджувались у різних напрямках: явища інтерференції та транспозиції в процесі вивчення іноземної мови (А. Богуш, О. Бугайчук, Л. Войцещук, І. Луценко), теоретичні аспекти навчання російської мови в Україні (Є. Голобородько, А. Коваль, Н. Пашківська, Л. Вознюк та ін.), методика роботи над фонетичним матеріалом і вимовою (С. Бернштейн, М. Успенський). Метою нашого дослідження є окреслити методику розвитку вимовних умінь і формування орфоепічних навичок українського мовлення в іноземних студентів.

Увага до вимови студентів-іноземців обумовлюється також потребою враховувати в процесі навчання мови об'єктивну взаємодію між усним і писемним мовленням, між вимовою та письмом. Оволодіння писемним мовленням, яке розпочинається з перших днів навчання, ґрунтується на усному мовленні студентів, оскільки грамотне письмо полягає в адекватному переведенні звуків у графічні образи [2]. Через те, що вимовна навичка є однією з важливих ознак усного мовлення, вона виявляє постійний вплив на формування навичок орфографічного письма.

Оволодіння правильним усним мовленням – процес, який складається з активних дій студентів: фізичних рухів мовних органів (зовнішні дії) і зусиль інтелектуально-емоційних (внутрішні дії). З-поміж багатьох дій, які студент виконує під час процесі мовного спілкування з викладачем і одногрупниками, виділяються основні, без яких орфоепічні навички сформувати неможливо:

– активна вимова й слухання мовних одиниць (робота органів мовлення – фізичні рухи м'язів мовного апарату, напруження слухових органів);

– розуміння мовних одиниць: співвідношення комплексів звуків (морфем, слів, речень) із позамовною реальністю; постійне зіставлення власної вимови зі зразками орфоепічно-правильного мовлення (робота фізіологічного апарату мислення);

– запам'ятовування (робота пам'яті).

Робота з навчання орфоепії здійснюється переважно за такими принципами:

1. Навчання літературній вимові має відбуватися на заняттях з української мови послідовно.

2. Засвоєння правильної вимови тільки шляхом наслідування неможливе, воно вимагає застосування відповідних вправ, що ґрунтуються на усвідомлених активних артикуляційних діях студентів.

3. Для роботи над орфоепією необхідно створювати в аудиторії відповідне орфоепічне середовище.

Тому вже з перших занять увесь процес навчання мови необхідно здійснювати в постійному зіставленні звуків і букв, вимови й написання. Студенти повинні розбиратися в звуковому складі слова, оволодівати навичками й уміннями зіставляти звуки й букви. Звуковий і звуко-буквенний аналізи мають виступати не як самоціль, а

служити важливим засобом оволодіння студентами фонетикою й орфографією. Через те, що українське письмо є фонематичним, виділення в ході аналізу окремих звуків у слові є надійною опорою для правильного письма.

Курс української мови – важлива складова загального змісту освіти іноземних студентів на підготовчому факультеті, оскільки мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й виступає основним засобом опанування всіх інших дисциплін. Без розвинутого мовлення студент не здобуде міцних і ґрунтовних знань з основ наук, не зможе цілісно й гармонійно розвиватися в обраній професії.

Основна мета курсу української мови – забезпечити мотивацію вивчення української мови, сформувати та забезпечити розвиток, удосконалення умінь і навичок усного мовлення (слухання-розуміння, говоріння); навчити студентів писати й читати, працювати з писемним текстом, будувати зв'язні писемні висловлювання, сформувати певне коло знань про мову та мовні уміння.

Основним методом навчання грамоти є аналітико-синтетичний. Він передбачає реалізацію принципу «від звука до букви». Це означає, що студенти повинні спочатку навчитися виконувати різні аналітико-синтетичні дії зі звуками мовлення, що є базовим умінням для формування навичок читання та письма. У навчанні письма необхідно формувати координацію дій рухового й зорового аналізаторів, графічні навички письма. Увагу студентів слід привертати до правильного вимовляння, значення слів, інтонації речень, різних за структурою, змістового поділу речень за допомогою пауз, мелодики.

У системі вправ з формування орфоепічних навичок українського мовлення представлені одиниці різних мовних рівнів: звуки; слова; сполучення слів; речення; зв'язні тексти. На всіх етапах навчання орфоепії можуть використовуватися різних ступенів складності аналітичні («Де ви чуєте звук [ч] у слові – на початку чи вкінці?»), синтетичні («Якщо злити звуки [м] і [е], яке буде слово?») і конструктивні вправи («Замініть у слові *ліс* звук [і] на звук [у] та вимовте нове слово»).

Увесь комплекс орфоепічного матеріалу є актуальним уже з перших кроків навчання української мови. Це стосується деяких звуків, наприклад: ([ш'], [ж']), вимови [й] у звукосполуках [йа], [йуть], вимови звуків у окремих граматичних формах (*слухають*, *ідутъ*; *чорного*, *синього*) тощо. Особливої уваги потребують вимова

твердих губних приголосних [б], [в], [м], [н], [ф] у кінці слів: *голуб, вісім*; вимова твердого [р] у кінці слова та складу: *тепер, звір*; вимова твердих приголосних перед *е*: *мед, село, небо*; пом'якшена вимова приголосних перед *і*: *білий, вір, гість, дім*; вимова приголосних перед *и*: *дитина, кит, хитрий*; вимова пом'якшених [з'], [с'] перед напівпом'якшеними губними приголосними: *світ, звір*; вимова пом'якшеного [с'] перед м'якими зубними: *місці, пісні*.

Не можна оминати на заняттях й роботу з формування правильної вимови твердих приголосних перед [у], [е] в окремих формах слів: вимова закінчень займенників і прикметників **-ми**: *своїми, моїми, твоїми; новими, старими, красивими*; вимова твердого [л] у дієсловах минулого часу множини: *пішли, були, ходили*; вимова **-те** в дієсловах наказового способу: *послухайте, відповідайте, дайте*; вимова кінцевого **-ти** в інфінітиві: *прийти, знайти, намалювати*; вимова закінчень дієслів теперішнього часу **-ить**: *говорить, робить, ходить*; вимова твердого [ч] на кінці іменників жіночого роду: *ніч, піч* тощо.

Для відпрацювання орфоепічних умінь і навичок українського мовлення до передбаченої підручником лексики варто додавати слова на певні орфоепічні правила й слова, спільні для різних тематичних груп – займенники, прийменники, сполучники тощо. Тобто до певної теми добираються слова: а) пов'язані безпосередньо з темою заняття; б) слова на певні орфоепічні правила; в) частотні слова типу *це, чи, але, що, є, немає, так, ні, він, вона, вони, з, без, над, під* тощо, необхідні для побудови висловлювань. Важливим завданням у підготовці матеріалів є добір невеликих за обсягом текстів, нескладних за змістом, прозових і віршованих, різних за тематикою, жанрами (розповідь, скоромовка тощо).

Наведемо приклади орфоепічних вправ. * Вправа на ідентифікацію слів, які відрізняються одне від одного звуком, наприклад: *міль – сіль, булка – балка, коса – роса, муха – мука, кіт – кит*. * Зіставлення звучання граматичних форм слів: *нога – на нозі; рука – руками; гарний – гарні, око – воці* тощо. * Вправа на розрізнення слів, поданих у словосполученні й реченні: 1) послушайте словосполучення: *білі гуси*. У якому зі слів є звук [н]? 2) послушайте уважно два речення та спробуйте з'ясувати, яке слово є в обох реченнях: *Білі гуси налетіли, все повітря стало біле. Гелгочуть під горою гуси*. * Вправи на імітацію – повторення за викладачем: а) звуків: «Уважно слухайте і повторюйте за мною звуки: [ч], [ц']

[дж], [дз], [дз'], [т'], [с']»; б) слів: «Послухайте уважно низку слів, повторюйте кожне слово за мною: *книга, книги, книжний; учень, учениця, учні, учителька*»; в) сполучень слів: «Слухайте та повторюйте кожну групу слів, намагайтеся їх запам'ятати: *моя ручка – на моїй ручці, твоя книга – у твоїй книзі, солом'яна шляпа – на солом'яній шляпі, дерев'яний стіл – на дерев'яному столі*».

* Вимова слів, вилучених із тексту: «Послухайте уважно текст: *Ївга їде в поїзді. Тут її мама. Їх зустріне тато. Ївзі так радісно!*» У словах «*Ївга*», «*їде*», «*поїзд*», «*її*», «*їх*» повторюється звукосполучення [йї]. Давайте всі разом вимовимо ці слова». * Визначення місця звука: «З'ясуйте місце звука [ч] у словах *річ, ніч, ткач, калач, м'яч, чайка, черешня, чоботи, яєчко, м'ячик, глечик* (на початку, в середині, у кінці слова)». * Виділення першого (останнього) звука в слові. * Виділення зайвого звука з-поміж поданих: «Послухайте низку звуків і виділіть зайвий звук». Зайвим звуком можуть бути, наприклад голосний між приголосних, глухий приголосний між дзвінками тощо. * Складання слів з окремих звуків: «Яке слово ви утворите з цих звуків: [л] [у] [н] [а]; [с] [о] [н]; [м] [і] [с] [т] [о]; [л'] [і] [с] та ін.?» * Заміна у слові *мак* звука [м] на звук [р] та вимова нового слова, звука [р] на звук [л]; кожного разу студентам, крім аналітико-синтетичних дій зі звуками, доводиться вимовляти нове слово з «проблемним» звуком. * Поставити слова (*крім, брат, син* та ін.) у форму множини. «Багато кого? (*кротів, братів, синів*)».

* Вимова ненаголошених і наголошених звуків: [стеипи], [ниеси], [неисла], [вежа], [вечір], [стежка], [леице], [деиректор], [вешиневий], [жешлетка], [кеишеня], [мештець], [іспеит], [іскра], [б'ігти], [д'іло], [иноді], [инколи], [иниий], [инде]. * Вимова нескладового [у] (орфографічно *в* або *у*), що виступає на початку й у кінці слова або в кінці складу після голосного. Цей звук завжди вимовляється як голосний, а не як приголосний *в* або *ф*: [*прауда*], [*буу*], [л'убоу], [леу], [діучата], [упершеи].

* Прийменники в українській мові вимовляються зливо в мовленнєвому потоці, а не виокремлено з нього: а) прийменник *з* перед словами, що починаються глухими *к, п, т, х, ф, с* оглушується й перетворюється на [с]; б) *з* перед шиплячими *ч, ш* вимовляється як [ш]; в) *з* як прийменник і в префіксальних частинах перед дзвінком [ж] і перед шиплячим *ч* вимовляється як [жс]: з *Києва*, з *Полтави*,

з Тернополя, з Харкова, з ферми, з сілю; з часм, з часом, з часткою, з шаблею; з жінкою, розжарити, розчистити, розчарувати [3].

Суттєвою компонентою орфоєпії є акцентологія. Правильне наголошення слів відіграє важливу роль у створенні позитивного враження від усного мовлення. Увагу студентів, які вивчають українську мову на базі російської, варто акцентувати на відмінностях у приблизно однакових українських і російських словах. Нормативним є таке наголошення в українській мові: *одинадцять, дочка, дрова, верба, горошина, бесіда, приятель, приятелька, подруга, чотирнадцять, олень, спина, ім'я* тощо.

Важливість правильного наголошування проілюструє таке завдання: поставте іменники *книжка, нога, голова, відро, ціна, річка, миска, зірка, гора* в родовому відмінку однини й у називному відмінку множини. Варто відзначити, яка особливість українського наголосу виявляється в процесі виконання вправи. Завдання «увести слова *мука, мука, замок, замок; сорока, сорока, дядьків, дядьків* у речення» сприятиме усвідомленню ролі наголосу в розрізненні лексичних значень слів.

Таким чином, постійна увага викладача до вимовних особливостей і запровадження різноманітних орфоєпічних вправ сприяє формуванню орфоєпічних умінь з української мови в іноземних студентів, прищеплення їм навичок правильної літературної вимови.

Література

1. Босак Н. Ф. Формування фонетико-орфоєпічної компетенції студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів південно-східного регіону України : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.02 / Босак Ніна Федорівна. – Одеса, 2003. – 20 с.
2. Василенко Н. В. Навчальна модель постановки артикуляції українських фонем арабським студентам / Н. В. Василенко // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія : педагогічні науки. – 2007. – № 67. – С. 58–66.
3. Єлісовенко Ю. П. Орфоєпічний аспект фахової підготовки телевізійних журналістів / Ю. П. Єлісовенко // Наукові записки Інституту журналістики. – 2004. – Т. 15. – С. 15–22.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2012 р.